

5de Kritische Dialoog:

Uitsluiting maakt ziek

Hoe kan het werken aan ruimte voor anders-zijn
uitsluiting tegengaan?

Mensen zijn voor hun zelfgevoel afhankelijk van de erkenning van anderen. Deze afhankelijkheid maakt de mens kwetsbaar. Omdat we pas een verhouding tot onszelf kunnen ontwikkelen vanuit het standpunt van medemensen en de sociale wereld om ons heen, kunnen we ons niet afsluiten voor minachting en vernedering door anderen. Miskenning veroorzaakt niet alleen pijn en verdriet, het kan het individu ook belemmeren, door een fundamenteel gebrek aan zelfvertrouwen in de ontwikkeling van eigen mogelijkheden en talenten. Minachting en negatieve stereotypering hebben bovendien zelfonderdrukkende effecten.

Om dat te begrijpen, moet er zowel oog zijn voor de inwendige zelftwijfel die op langere termijn kan ontstaan doordat men een negatief beeld overneemt, als voor de externe dreiging die er uit kan gaan van concrete anderen met negatieve vooroordelen over de groep waarmee men zichzelf identificeert. Oftewel, het is belangrijk te beseffen dat vooroordelen hun eigen realiteit voortbrengen.¹

Het lijkt erop dat jongere Nederlanders met een Marokkaanse of Turkse achtergrond in toenemende mate het gevoel hebben dat ze nooit onderdeel van de Nederlandse samenleving zullen worden. Tegelijkertijd worden de sociale vangnetten waarop hun ouders een beroep konden doen steeds brozer. Dat vertaalt zich volgens sommigen in een hoog percentage aan depressies en psychoses in deze groep. Het gaat er niet om het hebben van psychische problemen als louter politiek probleem te zien. Het gaat er wel om de politieke aspecten ervan onder ogen te zien.

Wat kan onderzoek naar culturele identiteit, die zo'n duidelijke rol speelt bij deze groep ons leren over hoe uitsluiting werkt, en wat er voor nodig is om de mogelijkheden die onze samenleving biedt, toegankelijker te maken?

Hoe kan de samenleving voor meer mensen een plaats zijn waar je je thuis voelt en hoe kunnen kwartiermakers voor het stimuleren van een toleranter cultureel klimaat van betekenis zijn?

Deze dialoog werd geleid door **Rob van Dijk**, adviseur diversiteitsmanagement van de Parnassia-groep en auteur van talloze publicaties op het terrein van interculturalisatie, cultuur en gezondheid(szorg).

Geïnviteerde deelnemers:

Huub Beijers, manager van het Steunpunt GGZ Utrecht en bestuurslid afdeling transculturele psychiatrie van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie (NVvP).

Saida el Arbaji, **Mourad Riouech**, **Jamila Laghrib** en **Oumaima el Abassi**, studenten Hogeschool Utrecht (*Maatschappelijk Werk en Dienstverlening*). Zij studeren af met een onderzoek naar de ervaringen van Marokkaanse jongeren met uitsluiting (en ziek worden).

Fatouch Chanaat, bestuursvoorzitter en vertrouwenspersoon bij de Utrechtse zelforganisatie *Al Amal* voor en van vrouwen van Marokkaanse herkomst. Tevens medewerker van het Steunpunt GGZ Utrecht voor de *pilot* 'gebiedsgebonden herstel Kanaleneiland' *Panoramix*.

Richard Brons, gepromoveerd op het werk van de Franse filosoof Lyotard, waaraan het binnen kwartiermaken belangrijke begrip *strijdigheid* is ontleend.

Serife Bulduk-Odunco, vanuit de Stichting Pameijer in Rotterdam werkzaam als kwartiermaakster, onder andere met Turkse Nederlanders.

Deze dialoog werd samen met Huub Beijers en Richard Brons voorbereid.

¹ Ontleend aan Bart van Leeuwen, *Erkenning, identiteit en verschil. Multiculturaliteit en leven met culturele diversiteit*, Acco, 2003

Open de deur!

Huub Beijers: De documentaire *Ftah al-Bab (Open de deur)* is een drieluik van portretten, waarin mensen van Marokkaanse herkomst vertellen over hun leven met psychiatrische problemen.² Deze film heeft het Steunpunt GGZ Utrecht laten maken in 2011. Het zijn drie verhalen van mensen van Marokkaanse herkomst over hun ervaring met psychiatrische problematiek. De bedoeling was om de film in de Marokkaanse gemeenschap te vertonen en dat hebben we ook gedaan. Om het gesprek over psychiatrische problematiek en eigen kracht en verantwoordelijkheid in de Marokkaanse gemeenschap te stimuleren en te ondersteunen.

Ik laat een stukje zien van het allereerste verhaal, het verhaal van Abdelkader en Badia. Abdelkader is een man hier uit Utrecht die veel last heeft van stemmen en psychoses. Badia is zijn zus. Zij woonde aanvankelijk met haar gezin in een heel ander deel van Utrecht, maar is op een gegeven moment verhuisd om bij hem in de buurt te wonen. Zij zorgt eigenlijk in haar eentje ervoor dat Abdel in de samenleving kan blijven leven en wonen. Abdel spreekt heel slecht Nederlands. Hij spreekt eigenlijk ook heel slecht Berbers. Als je aan Badia vraagt, wat is Abdel voor iemand, dan zegt ze: hij is geboren om te werken. Dat heeft hij ook gedaan tot hij ontslagen werd. Toen werden zijn stemmen erg lastig en vervelend. Hij heeft contact met de psychiatrie, gaat regelmatig naar de poli, haalt daar een depot³. Hij heeft een enorme lichaamsomvang, eigenlijk levensbedreigend voor mensen die antipsychotica gebruiken.

Maar meer deed de GGZ niet voor hem. Het taalprobleem speelde daarbij wel een rol. Het was echt moeilijk om met hem te communiceren. Toen wij hem aantroffen was er ook een schuld van 20.000 euro. Zijn vrouw was weggelopen maar had vlak voordat zij vertrok een lening afgesloten voor dat bedrag. Dus hij zat daarmee opgezadeld. Abdel leeft van de voedselbank. Ik was erg onder de indruk van de onbaatzuchtigheid en de manier waarop Badia haar broer helpt. Wat zij doet om hem in zijn omgeving te houden. Zijn hulpverlener wil eigenlijk dat hij in Den Dolder wordt opgenomen. Dat merk je aan alles. Het leek wel alsof ze hem een beetje expres verwaarlozen. De grote hoeveelheid medicatie vond ik ook een probleem. Gelukkig was zijn zus niet op haar achterhoofd gevallen. Zij was kritisch naar de psychiaters. Zij vroeg steeds: moet het wel zo veel zijn. Abel heeft

wel veel last van zijn stemmen. Hij loopt steeds over een dun draadje van teveel medicijnen, of te weinig, waardoor de stemmen ondraaglijk worden. Hij slikt heel trouw. Op een ogenblik kwam de sociale dienst Badia onder druk zetten: je hebt een uitkering, je moet maar eens gaan solliciteren. Maar dat kan Badia echt niet, want ze moet iedere dag voor haar broer zorgen. Uiteindelijk hebben we voor de broer een PGB aangevraagd, zodanig dat Badia met het PGB voor haar broer zou kunnen zorgen. Het was echter precies op het moment dat de PGB's bevroren werden. Dus dat lukte niet. Nu (*okt.2013-red.*) is dat alsnog gelukt, en kan ze haar broer blijven verzorgen.

Ik probeer het verhaal niet zielig te maken want het is geen zielig verhaal. Aan het eind van de film zie je een blij en vrolijke Abdel - zoals hij zich beweegt in de wijk waar hij woont. Wat ik duidelijk wil maken is dat er sprake is van uitsluiting in de zorg: de zorg is er niet of maar in heel gedoseerde vorm. Ik vind dat de zorg in zijn algemeenheid veel te weinig rekening houdt met hoeveel het betekent dat die familie er voor hem is; dat Badia wil dat hij een menswaardig bestaan leidt en daar haar best voor wil doen. Ik vind het problematisch dat de GGZ in zo'n situatie - waarin het taalprobleem dus heel serieus is - alleen maar een terugtrekkende beweging maakt. En ook de sociale dienst denkt niet mee: de regels maken dit soort zorg eigenlijk zo goed als onmogelijk. Abdel is één voorbeeld, maar ik had ook een gezin uit Zuilen kunnen noemen waar we veel bemoeienis mee hadden, of een Algerijns gezin. Op dit moment zijn we op zoek naar geld om een soortgelijke film te maken over Turkse mensen.

² [www.ftahlabab.nl]

³ Een depot is een medicijnencocktail die ingespoten wordt.

Zonder wortels kun je niet vliegen

Rob van Dijk: Migratie is bij uitstek een proces van loslaten, achterlaten en verliezen. Er zijn vele vormen van verlies, ik noem er een paar: het verlies van een vertrouwde omgeving, verlies van voorspelbaarheid, handelingsbekwaamheid (de dingen die je hebt geleerd om met problemen om te gaan werken niet meer), soms is het zelfs het verlies van je naam. Migratie raakt het wezen van je bestaan. Het is een existentiële opgave, om het leven weer op te bouwen, het wereldbeeld bij te stellen, je de nieuwe omgeving eigen te maken, je toe te eigenen.

Migratie heeft twee kanten. Het leidt enerzijds tot verlies, maar we mogen niet vergeten dat migratie ook verrijking, kansen en mogelijkheden biedt. Dat eigen maken is meer dan het volgen van een cursus inburgering. Het is een proces waarin gezocht wordt naar meerdere oriëntaties gedurende meerdere generaties... naar een nieuwe kijk en nieuwe mogelijkheden om een plek te vinden in die nieuwe samenleving. Het is een proces waarin meerdere partijen betrokken zijn: zowel migranten als de ontvangende samenleving spelen een rol.

Het persoonsgebonden budget (PGB)

Het PGB is een bepaald geldbedrag dat iemand krijgt om zelf zijn zorg te organiseren. Men betaalt hiermee zijn zorgverleners.

Harrie van Haaster, Agnes van Wijnen en Mark Janssen deden uitvoerig onderzoek naar de rol die het PGB kan spelen in het vergroten van de zelfredzaamheid. De conclusies zijn zeer positief: het PGB maakt eigen regie mogelijk, het bevordert *empowerment* en draagt sterk bij aan de kwaliteit van het bestaan. Het lijkt er bovendien op dat het PGB positieve economische effecten sorteert.

Voor migranten zijn er echter belemmerende factoren bij het benutten van de mogelijkheden van een PGB. Die zijn gelegen in de uitgebreide bureaucratische verplichtingen die met het PGB gepaard gaan, en in de complexe indicatiestelling. Overigens hebben de respondenten absoluut geen bezwaar tegen de verantwoordingsplicht bij het PGB. De gedetailleerde manier waarop dat moet gebeuren, geeft mensen wel het gevoel dat het systeem op basis van wantrouwen georganiseerd lijkt. Een belemmerende factor wordt trouwens soms ook gevormd door hulpverleners of bemiddelaars die de regie overnemen.

Harrie van Haaster, Mark Janssen en Agnes van Wijnen, *Persoonsgebonden budget, Eigen regie en Empowerment*, 2012
[www.adsearch.nl]

Migratie roept vragen op en dan kom ik bij het onderwerp identiteit. Het roept bij migranten de vraag op: *Wie ben ik?* Het gaat erom je eigen wortels te vinden, want zonder wortels kun je niet vliegen. Het is ook de vraag die *over* migranten wordt gesteld: niet wie ben ik, maar wie zijn zij? Zijn zij een bedreiging of een verrijking? We zien dat op verschillende groepen migranten verschillend gereageerd wordt. Het is heel typerend dat we nog steeds aan het worstelen zijn met hoe we die ander in ons wereldbeeld een plek moeten geven. Zijn het vreemdelingen, buitenlanders, gastarbeiders, nieuwe Nederlanders? Een deel van de migranten raakt in dit proces verstrikt: er is sprake van sociale uitsluiting, het voortdurend uitgesloten worden door mensen en instituties. Denk maar eens aan de regels die we hebben rond gezinshereniging. Mensen worden letterlijk buitengesloten.

Het gaat (ook) over *social defeat*: voortdurend het gevoel hebben buitenstaander te zijn. Die combinatie - de kwetsbaarheid en de uitsluiting - levert wezenlijk een bijdrage aan het ontstaan van psychische problemen. In die context maakt migratie en uitsluiting ziek.

Samengevat: migratie is een existentiële opgave, het is een proces over meerdere generaties en het heeft twee kanten: verrijking en verlies. Het brengt ons bij de conclusie dat het erbij horen van mensen met een psychiatrische problematiek ook twee lagen heeft, als het gaat over migranten: enerzijds als migrant in een ontvangende samenleving en als mens met een psychiatrische achtergrond in de eigen gemeenschap. Over dat proces, deze dubbele laag zullen we het vandaag vooral hebben.⁴

⁴ zie ook: Doortje Kal, *Kwartiermaken in de moskee. Psychiatrische patiënten in de islamitische gemeenschap*, 2004.
[www.kwartiermaken.nl/publicaties/kwartiermaken-in-de-moskee]

De ervaring van uitsluiting

Saïda el Arbaji: Ik studeer hier maatschappelijk werk en dienstverlening en zit in mijn laatste jaar. We schrijven samen een scriptie over wat jongeren aan uitsluiting ervaren. Wij hebben dit onderwerp gekozen omdat we zelf ook uitsluiting ervaren. De ervaringen liggen heel dicht bij onszelf - als leden van een Marokkaanse gemeenschap, een etnische minderheid in Nederland.⁵

Marokkaanse jongeren willen zich vaak aanpassen aan de Nederlandse samenleving, maar vinden desalniettemin geen aansluiting. Ze hebben het gevoel dat ze geweigerd worden door de Nederlandse samenleving. Ze ervaren uitsluiting. Als ik naar mijn eigen levensloop kijk, heb ik veel te maken gehad met stigmatisering. Dan heb ik het over school, werk maar ook gewoon in het dagelijks leven. Ik geef een klein voorbeeld: ik heb een goede functie bij een supermarkt. Soms wordt door klanten gevraagd naar een leidinggevende, en als ik dan aan kom lopen zie ik hun verbaasde blikken: ben jij hier de leidinggevende? Men verbaast zich er ook over dat ik überhaupt studeer en ook nog op het HBO. Mensen zeggen: van Marokkanen denken we dat ze niet verder gaan dan het VMBO. Dat jij op het HBO zit en zonder accent Nederlands spreekt, dat klopt niet met ons beeld. Daaruit blijkt dat veel

mensen nog een oud beeld hebben van de Marokkaanse jongeren, maar ook van de hele Marokkaanse gemeenschap: dat ze geen Nederlands spreken en ook niet studeren.

Moerad Riouech: Ik heb soortgelijke ervaringen, maar als Marokkaanse man heb je nog meer te maken met discriminatie, uitsluiting en afwijzingen. Als jonge Marokkaanse man heb je dagelijks te maken met het beeld dat in de media wordt geschetst van Marokkaanse criminele jongeren. Je wordt gauw gezien als verdachte. In mijn dagelijks leven zie ik dat mensen mij vreemde blikken toewerpen, dat tasjes worden teruggetrokken, dat men angstig is dat deze Marokkaan uitbarst in agressie - bij wijze van spreken. Met sollicitaties net zo. Je wordt niet aangenomen. Je wordt niet eens uitgenodigd voor een gesprek. Ik heb wel eens een Nederlandse naam geplaatst op dezelfde brief, waarop je vervolgens wel een uitnodiging krijgt ... ja er spelen allerlei dingen waardoor je toch telkens met uitsluiting te maken hebt.

Rob van Dijk: Wat doet dat met jullie, zulke negatieve ervaringen, het gevoel om anders te zijn?

Saïda: Ik heb wel vaak heel moeilijke tijden gehad als het gaat over uitsluiting. Ik was het zat steeds maar weer verantwoordelijk gesteld te worden voor wat 'de Marokkaanse gemeenschap' doet. Er wordt aan jou uitleg gevraagd: waarom doen de Marokkanen dat? Ik kan als individu niet verantwoorden waarom anderen zulk gedrag vertonen.

Rob: Je wordt niet als individu gezien maar als 'Marokkaan'.

Saïda: Ja, dat maakt het heel moeilijk. Ik heb doorgezet omdat ik toch wel een fijne omgeving heb en ook wel een sterke persoonlijkheid; dat heeft mij staande gehouden.

Rob: En Moerad, wat doet dit met jou? Dat je zo aangekeken wordt, dat mensen bang voor je zijn?

Moerad: Dat doet heel veel met je. Je vindt geen aansluiting. Je voelt dat je echt buitengesloten wordt. Je wilt meedoen, je best doen, je wilt jezelf bewijzen, maar je moet je meer bewijzen dan anderen en dan is het nog niet genoeg. Hoe ik ermee omga? Ik heb net als Saïda een goeie omgeving gehad gelukkig. Er waren ook rolmodellen, mensen die dezelfde ervaring met uitsluiting hebben gehad en toch door hebben gezet. Dat geeft mij inspiratie, houdt mij staande, geeft mij moed om verder te gaan. Ondanks dat je dit meemaakt kan je toch optimistisch blijven, ik blijf gewoon vechten.

Fatouch Chanaat: Ik heb regelmatig overleg met de gemeente. Ik kom daar de trap af. Daar staan allemaal mensen die ik niet ken; ze vragen: 'Heb je het gehaald?' Ik denk, wat heb ik gehaald, waar hebben ze het over? Ik kijk om me heen en zie een groot bord: staatsexamen NT2. Ja, ik kan er nu om lachen maar ik kan me voorstellen als een meisje van 17 dit keer op keer zou meemaken... dat ze denkt, ja, ben ik nog iets waard?

Nog een voorbeeld: ik heb een afspraak met een van de directeuren van de Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling. Zegt de vrouw bij het betreffend loket: 'inburgering zit hiernaast'. Ik zeg, nee mevrouw ik heb een afspraak met die en die, zegt ze weer hetzelfde. Het zijn echt dingen die ik dag na dag mee-

Jurriaan Omlo wijst er in zijn proefschrift op dat er weinig aandacht is voor de perspectieven van etnische minderheden op integratie. Onder welke voorwaarden is integratie voor minderheden een na te streven ideaal? Er gaat ook weinig aandacht uit naar de rol die instituties en autochtone burgers spelen bij integratie. Terwijl het fenomeen integratie de gemoederen in Nederland toch volop bezig houdt.

Ook Omlo vindt in zijn onderzoek dat de zelfpositionering van minderheden als Nederlander kwetsbaar blijkt. Zijn respondenten willen er graag bij horen, maar in alledaagse interacties krijgen zij voortdurend signalen dat zij anders zijn en er niet echt bij horen. Respondenten hebben ook last van meer impliciete en 'onschuldige' vormen van uitsluiting. Daarbij kan de subtiele vooringenomenheid voor sommigen misschien nog wel verwarrender en frustrerender zijn dan hardere vormen van afwijzing. Verder wijst hij op het gevaar van zowel *ondersocialisering* ('integratie is een individuele zaak'), als *oversocialisering* ('alles ligt aan externe condities'). Mensen zijn net zomin de enige regisseur van hun leven, als een speelbal van hun omgeving. Zijn onderzoek laat mooi zien dat kritiek op gangbare normen goed samengaat met een sterke maatschappelijke betrokkenheid.

Jurriaan Omlo, *Integratie èn uit de gratie? Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen*, Eburon, 2011

maak. Ik spreek Nederlands, ik spreek de naam uit van de vrouw met wie ik een afspraak heb, maar zij prikt niet door mijn hoofddoek heen. Zij kan mij niet als mens zien.

Serife Bulduk-Odunco: Ik maak ook vaak dit soort gebeurtenissen mee. Zo kwam ik eens binnen op een wijkoverleg in Schiedam, zegt de voorzitter - een Turkse meneer: jij vertegenwoordigt zeker de moskee. Hoofddoek, moskee als we het dan over etiketten hebben. Ik vind het dan heel leuk om te confronteren: is dat jouw denkkader? Ik kom namens de Stichting Pameijer!

⁵ Het onderzoek wordt besproken in de bijdrage van Huub Beijers en Saïda el Arbaji aan deze bundel (zie pag. 80)

Intermezzo: Waar is de Nederlandse tolerantie gebleven - als die al weg is of als die er al ooit was?

Fatouch Chanaat: ik ben hier als baby gekomen. Heb nooit uitsluiting gevoeld. Mijn vader ook niet. We hebben Nederland als tolerant ervaren. De intolerantie waar we het vanmiddag over hebben was er niet altijd. Ik at bij de burens, de burens waren aardig. Wat maakt dat het weg is? Die vraag spookt door mijn hoofd.

Rob van Dijk: Waarom is de tolerantie weg - als die al weg is?

André Tuinier (werkzaam bij De Achterkant): De Nederlandse samenleving is ontzettend veel angstiger geworden de laatste vijftien jaar. Daar maken politici ook gebruik van - ik hoef geen namen te noemen. Dat is een belangrijke reden voor die afweer die er is gekomen. Ik hoor hier vanmiddag in alle toonaarden waarom het zo ontzettend belangrijk is om aan destigmatisering te werken.

Iemand uit het publiek: Versplintering en individualisering in de maatschappij krijgt ook zijn beslag in uitsluiting. En de economische recessie die al lang duurt ... de schuld wordt geprojecteerd op 'de ander'.

Iemand uit het publiek: De hele samenleving verandert. Ik geloof niet dat dit een cultureel probleem is. Ik geloof dat mensen zo ontzettend met zichzelf ingenomen zijn, dat ze alleen maar met hun eigen hachje bezig zijn.

Franklin Plein (verbonden aan het buurtteam Overvecht): Ik weet niet of er zoveel veranderd is. Ik ben hier geboren en in de jaren zeventig opgegroeid. Toen werd je als Surinamer veel gruwelijker nog als nu gediscrimineerd. In de jaren tachtig heb ik ook die mafkees uit Den Haag Janmaat mee gemaakt. Volgens mij is het helemaal niet veranderd, alleen zijn nu de moslims de klos.

Iemand uit het publiek: Ik wil nog graag een ander geluid laten horen. Ik heb sinds de jaren tachtig in verschillende volkswijken in Den Haag en Rotterdam gewerkt en ik heb daar in no time stabiele arbeidersbuurten zien veranderen in buurten waarin de bewoners zichzelf niet meer herkenden en waar ze geen gehoor vonden voor ervaren problemen. Dat is een garantie voor uitsluiting.

Steun in religie

Rob van Dijk: Wat helpt jullie om met deze gevoelens van uitsluiting om te gaan? Om gezond te blijven?

Moerad Riouech: Een van de belangrijkste dingen in mijn leven is mijn religie. Ik ben moslim. De islam geeft mij identiteit, geeft mij bewustzijn wie ik ben, wat ik in het leven doe, hoe ik me moet gedragen. Het is een levensovertuiging en een levenswijze, dat geeft mij een gevoel van wie ik ben, het maakt mij sterk.

Saïda el Arbaji: Ik heb niet alleen een fijne omgeving en fijne vrienden. Ik heb ook mijn eigen persoonlijkheid en die heb ik gecreëerd door mijn geloof. Het geloof geeft mij de kracht om door te gaan.

Rob: Een van de vragen die migranten moeten beantwoorden is: wie ben je? Hoe zouden jullie die vraag (voor jezelf) beantwoorden? En hoe beantwoorden Marokkaanse jongeren uit jullie omgeving die vraag?

Saïda: Dan kom je bij het creëren van je eigen identiteit. Het is best moeilijk geweest. Je leeft in twee culturen: de Marokkaanse en de Nederlandse cultuur en buiten dat ben je ook nog moslim. Ik denk dat ik van alles een beetje heb gepakt en eigen heb gemaakt waardoor ik een eigen identiteit heb gecreëerd.

Moerad: Ik sluit me geheel aan bij Saïda: het is van alles een beetje wat. Ik merk wel in mijn omgeving dat jongeren er verschillend mee omgaan. Er zijn jongeren die vatbaarder zijn voor uitsluiting en zich daardoor meer identificeren met het Marokkaan zijn; ze willen niks te maken hebben met Nederlander-zijn want ja, je wordt toch niet geaccepteerd. Dus dan maar een Marokkaan zijn.

Rob: Jamila en Oumaima, hebben jullie nog iets toe te voegen aan het verhaal van Moerad en Saïda?

Jamila Laghrib: De vraag 'Wie ben jij?' kan je niet een-twee-drie beantwoorden. Het hangt ervan af waar je bent. Als ik naar Marokko ga word ik ook gezien als een buitenlander. Je ziet het als een soort van pech dat je in een ander land geboren bent. En dat maakt het moeilijk een eigen identiteit te ontwikkelen. Voor mij is religie ook belangrijk en ik denk ook dat je van alles wat moet kunnen nemen om je te vormen. Daar ben ik het helemaal mee eens.

Identiteitsstress

Rob van Dijk: Dat brengt mij bij Fatouch Chanaat. Je werkt bij de Stichting Al Amal, bent daar bestuurslid en je werkt ook voor het Steunpunt GGZ. Ook jij moet jezelf uitvinden in een vreemde en soms vijandige wereld. Daarover heb jij gezegd: identiteitsstress is misschien een begrip dat veel problemen die jongeren hebben kan verklaren. Kun je uitleggen wat identiteitsstress is?

Fatouch Chanaat: Ik heb veel met jongeren samengewerkt; ik ben hier ook opgegroeid. Ik heb hier ook als jonge meid gewoond, geleefd, heb van dichtbij veel meegemaakt. Wat ik bedoel met identiteitsstress is dat jongeren, waar ze zich ook bevinden - en ik heb het net weer gehoord - zich nergens thuis voelen... omdat de ander niet weet hoe hij met hen om moet gaan. Thuis weten ze niet goed hoe ze met de jongeren om moeten gaan, buiten precies hetzelfde...en het land van herkomst ziet ze ook als vreemde vogels. Waar je ook bent, je wordt achtervolgd met het idee dat je geen identiteit hebt. Ik merk ook in gesprekken met jongeren dat ze zeggen dat ze zich gedwongen voelen zichzelf uit te sluiten.

Rob: Hoe vindt dat concreet plaats? Hoe sluit je jezelf uit?

Fatouch: Ze creëren een eigen wereld. Een hoek van de straat, waar ze met z'n twintigen staan. Een plek waar ze zichzelf kunnen zijn, waar ze geaccepteerd worden zoals ze zijn, de luidruchtigheid, het gelach, de thema's waar ze het over hebben. Ze dragen dezelfde last: ik heb geen stageplaats, jij ook niet, ze lachen erom, huilen erom, worden er boos om, ze herkennen elkaar erin. Bij de meiden precies hetzelfde. Ze gaan er een heel andere levenswijze op nahouden, een van extremen. Ze storten zich helemaal in de religie, sluiten zich letterlijk uit, sommige jonge meiden gaan bourka's dragen, ze sluiten zich letterlijk af met een sluier voor hun gezicht: ik wil niks met jullie te maken hebben. Maar je hebt ook meiden die zich helemaal losrukken en de andere kant opschieten: ze gaan drinken, blowen en noem maar op - vrijheid. Dat zijn twee uitersten waarin jongeren vluchten, waarin ze denken zich veilig te voelen, maar intussen worden ze wel door anderen schuin aangekeken: daar heb je ze weer... de Marokkaanse jongeren. Ik denk: we hebben ze als samenleving zelf gecreëerd.

Rob: Een proces van twee kanten: uitsluiting leidt tot zelfuitsluiting. Wat doet dat met mensen, wat heeft het voor gevolgen? We hebben het over 'uitsluiting maakt ziek'. Zie jij in jouw werk de gevolgen ervan?

Fatouch: Ik zie heel veel jongens, dan heb ik het over jongens van 18, 19 jaar die echt ziek worden. Ik heb het over ziek, omdat ze bijvoorbeeld stemmen horen. Ze zeggen: ik heb zoveel vreemde gedachten in mijn hoofd dat ik iets moet doen. Ze hebben last van dwangmatig gedrag. Ze zijn 18 jaar, in de bloei van hun leven... dat je dan zover heen bent dat je met zulke gedachten rondloopt. Of ze zoeken uitersten op: ze storten zich op iets, schieten er helemaal in door, leven niet meer in de werkelijkheid. Ook jongens die dag en nacht op straat hangen. Ze hebben eigenlijk hun leven opgegeven. Daar moet je ziek voor zijn. Ze zijn ook constant in een verdedigingshouding, ze kunnen niks meer hebben, het zijn lopende tijdbommen. Door de stress die ze dagelijks meemaken.. er hoeft maar net iets te gebeu-

ren, die ene Nederlandse buurvrouw die zegt 'even weg hier', die krijgt de hele lading van zeven jaar ervaring over zich heen. Dat gebeurt niet zomaar, de agressie komt niet uit het niets. Het is opgestapeld.

Rob: Wat helpt mensen uit deze vicieuze cirkel? Wat geeft kracht, wat geeft mogelijkheden om dat te doorbreken?

Fatouch: Ik heb een klein project opgezet: 'tussen twee culturen opgroeien'. Dus niet *in* twee culturen maar *tussen* twee culturen. Het zijn Marokkaanse Nederlanders die zich ook moslim noemen maar het niet praktiseren. Ze hangen op straat en doen wat god verboden heeft.

Ik heb die drie identiteiten naast elkaar neergelegd en gezegd, haal eruit wat jij nodig hebt ervan en probeer zo je eigen identiteit te vormen. Het bijzondere was dat zij van alle drie het goede inzagen, alleen ze konden het zich niet goed eigen maken omdat de omgeving er niet klaar voor was. Als ik van alles een stukje neem en ik loop buiten, dan ben ik nog steeds alleen maar 'die Marokkaan', of 'die moslim' of 'die Marokkaan die heel erg probeert Nederlander te zijn'. Ik kan mijn uiterlijk niet veranderen en ook mijn omgeving niet. En dat maakt het lastig. Ook al willen zij een identiteit creëren waar zij gelukkig mee zijn, waar ze een gevoel voor eigenwaarde aan kunnen ontleen, zijn wij daar dan klaar voor als samenleving?

Rob: Dus ook hier moet het van twee kanten komen: jij helpt jongeren hun identiteit te construeren, reikt daarvoor een aantal ingrediënten aan, maar de vraag blijft: hoe wordt het geaccepteerd door de buitenwereld?

Fatouch: Ja, dus daar ligt een taak voor ons, voor iedereen om te kijken: hoe kunnen we de beeldvorming doorbreken. Als Saïda het heeft over de verbaasde blikken die haar aankijken - het zou ook kunnen zijn omdat ze een mooie hoofddoek om heeft. Maar door haar negatieve ervaringen, kan Saïda het alleen zo voelen als 'ze kijken me zo aan omdat ik Marokkaan ben'.

Dat zeg ik ook tegen de jongeren: misschien ben je toevallig niet aangenomen, misschien waren de anderen veel beter dan jij. Je kunt het ook van die kant zien. Maar als ze 'toevallig' bij twintig stageplekken niet aangenomen worden, dan moet je ze wel gelijk geven. Dus het is heel lastig van twee kanten.

Strijdigheid en diversiteit

Rob van Dijk: Dat brengt mij ook op het begrip waar Richard mogelijk iets meer over kan zeggen. We hebben het over identiteitsstress gehad, maar in wezen zit daar strijdigheid onder. Kan jij zeggen wat dat begrip van de Franse filosoof Lyotard inhoudt en hoe het helpt de positie van de Marokkaanse jongeren beter te begrijpen.

Richard Brons: Ik wil het vooral laten aansluiten bij wat hier naar voren komt. Je kan het op verschillende manieren uitleggen maar strijdigheid is in principe een onrecht dat je aangedaan wordt, wat

je ervaart, maar dat je niet kunt uitleggen aan de tegenpartij. Het komt niet eens over bij die andere partij, dat je dat onrecht wordt aangedaan. En het is nog iets algemener: een onrecht dat je ervaart, maar dat je niet onder woorden kunt brengen.

Voor mij heeft strijdigheid een heel persoonlijke betekenis gekregen. Tegen mijn 60ste heb ik ontdekt dat ik toch wel mijn hele leven te maken heb gehad met autisme. Dat betekent dat je heel moeilijk prikkels kan verwerken. Daarmee moet je omgaan maar in de manier van omgaan zit je behoorlijk in jezelf besloten. Daardoor vind je geen aansluiting en daardoor word je verder uitgesloten.

Als we nu een bruggetje maken naar wat hier aan de orde is: ik zelf kom dus uit de wereld van autisme en de zorg eromheen en ik merk dat er heel veel met etiketten wordt gewerkt en te weinig wordt gelat - en dat geldt ook voor migranten en hun nakomelingen - op diversiteit, op de verschillen tussen mensen. De een is meer in staat om op een creatieve manier de uitdaging op te nemen dan een ander, die er misschien helemaal niet toe in staat is. En dat kan hen niet aangerekend worden want dat zijn de verschillen tussen mensen... Mensen zijn verschillend in wat ze aan kunnen. Dat vind ik in de discussie vaak niet genoeg naar voren komen.

Kwartiermaken tegen uitsluiting

Rob van Dijk: Al Amal is voor en door Marokkaanse vrouwen. Kan je iets zeggen hoe Al Amal aan het kwartiermaken vorm geeft in de zorg?

Fatouch Chanaat: Simpel gezegd: door de vraag op te halen in de groep. Jij bent iemand uit de gemeenschap, dus het is veel makkelijker om het gesprek aan te gaan, de vragen boven te halen, de zorgen ook. Het gaat erom die zo goed mogelijk te formuleren, te verpakken in een pakketje en die eigenlijk weer zo goed mogelijk af te geven aan anderen die er iets mee zouden moeten: zorginstellingen, hulpverleningsinstanties. Dat je duidelijk maakt, dit is er nodig als we met z'n allen aan de zorgen en problemen iets willen doen.

Rob: Kan je een voorbeeld noemen waarin Al Amal succes heeft geboekt in die bemiddelingsrol?

Fatouch: Een project dat we al jaren doen: we zetten vertrouwenspersonen in in gezinnen waar de hulpverlening uit de hand gelopen is. Waar de hulpverlening niet binnen komt, terwijl er wel allerlei zorgen zijn vanuit bijvoorbeeld de school. Daar sturen we dan een vertrouwenspersoon heen die de kern van het verhaal naar boven krijgt. Vaak krijgen we gezinnen aangemeld omdat men zich zorgen maakt over de opvoeding van de kinderen. Dan komt de zorgmelding via de school bij Bureau Jeugdzorg. Maar als wij daar binnenkomen zien we helemaal niet dat de kinderen de zorg zijn, maar dat er heel andere dingen spelen. Wij proberen de kern te achterhalen. Daar proberen we samen met het gezin aan te werken en waar nodig hulp in te zetten en ook 'warm over te dragen'. Presentie-achtig met empathie. Niet op je uren gaan staan of op wat precies in jouw functieomschrijving past.

Rob: Merk je ook dat dat effect sorteert bij de organisaties waarnaar je bemiddelt?

Fatouch: Ja, er gaan werelden open wanneer de vertrouwenspersoon terugkoppelt aan de zorgmelder, Bureau Jeugdzorg, maatschappelijk werk. Je maakt ze vertrouwd met de cultuur. Maar we maken ook in de gezinnen duidelijk hoe het Nederlandse systeem werkt. Je moet een middenweg vinden. Je kunt het systeem niet zomaar veranderen. Het gaat erom een manier te vinden om samen te werken zonder het gevoel te hebben dat jij steeds inlevert.

Rob: Kwartiermaken staat voor de poging een maatschappelijk klimaat te bevorderen waarin meer mogelijkheden ontstaan voor mensen om erbij te horen naar eigen wens en mogelijkheden. Als het om migranten gaat hebben we het over twee niveaus in kwartiermaken: kwartiermaken voor migranten in een nieuwe samenleving, en kwartiermaken voor mensen met een psychiatrische achtergrond.

Serife Bulduk-Odunco: Ik ben kwartiermaakster in Schiedam vanuit de Stichting Pameijer. In Schiedam wonen veel Turkse mensen. We hebben daar een beschermd wonen-voorziening naast de moskee. Ik hoorde dat sommige bezoekers van de moskee niet weten om te gaan met bewoners in het beschermd wonen. Daar is een bewoonster nog zieker van geworden. Mensen negeerden haar of trokken hun kinderen weg als ze eraan kwam. Uitsluiting doen we met z'n allen en het betreft niet alleen Marokkaanse jongeren. Met z'n allen etiketteren we elkaar - vanwege een hoofddoek, vanwege een ziekte, of omdat je er niet goed uitziet. Dan denkt men 'die zal wel niet deugen', of 'ze zal wel gebruiken'. Als samenleving met elkaar moeten we kijken hoe we meer begrip kunnen creëren.

Ik werk nu zeven jaar voor Stichting Pameijer. Pameijer werkt voor mensen met een verstandelijke beperking of een psychiatrische achtergrond. Ik werk in Schiedam, Vlaardingen en Maassluis. Vorig jaar heeft Pameijer besloten negen kwartiermakers aan te stellen. Wij kregen de opdracht mee te werken aan een gastvrije samenleving voor onze bewoners. In Schiedam werk ik veel met zelforganisaties. Bij Pameijer hechten we heel veel waarde aan *empowerment*, aan mensen bij hun eigen kracht brengen. Er wordt gewerkt vanuit de vraag: 'wat willen bewoners en wat kunnen ze?' Zijn ze zich bewust dat ze niet alleen bewoner zijn van een woonvoorziening maar ook buurtbewoner. Aan de andere kant proberen we dus de samenleving gastvrij te maken.

Rob: Kan je een successtory geven van jouw werk als kwartiermaker?

Serife: Ik noemde al het voorbeeld van het onbegrip van de bezoekers van de moskee jegens de bewoners van Pameijer in de beschermde woonvorm. Eigenlijk was het ook zo dat de bewoners van Pameijer van hun kant de moskeegangers zagen in termen van extremisme: ze dragen een hoofddoek, komen vijf keer op een dag bidden en wat er allemaal binnen gebeurt weten we niet maar... Het voelde dus van twee kanten niet goed.

Ik heb het bestuur van de moskee uitgenodigd voor een rondleiding langs vier voorzieningen van ons. Om een beeld te geven van wat Pameijer doet. Vervolgens hebben we de contacten warm gehouden en gekeken of de vrouwen die in de moskee actief zijn, iets voor onze bewoners konden betekenen. Zij

In haar promotieonderzoek gaat de psychiater Tekleh Zandi kritisch in op de manier waarop de respondenten in het onderzoek van Selten (2012) werden bevraagd. Die houdt in haar ogen te weinig rekening met cultuurspecifieke aspecten.

In Marokko is ‘stemmen horen’ niet, zoals in Nederland, een indicator voor psychose, maar een gebruikelijke manier om te zeggen dat je koorts hebt of je ziek voelt. Anderzijds zal een Marokkaan niet gauw zeggen dat hij ‘depressief’ is. In het Berbers is er geen woord voor ‘somber’. Bovendien zien zij depressie niet als een ziekte, maar als het logische gevolg van de vele problemen die zij in hun leven tegenkomen.

Zandi veronderstelt dat bij een cultuur-gevoelige bevraging van Marokkaanse mannen niet zozeer het percentage psychoses als wel het percentage depressies significant hoger zal blijken te liggen. Want zij twijfelt er niet aan dat mensen wel degelijk ziek kunnen worden van discriminatie en uitsluiting, nog los van de stress die het leven als migrant sowieso al met zich meebrengt.

vrij naar Michi Almer: ‘Waarom Marokkanen vaak stemmen horen en bijna nooit somber zijn’, *Deviant* nr.77 (juni 2013)

doen echt heel veel vrijwilligerswerk daar. En samen eten is een goed middel om mensen bij elkaar te brengen. We hebben vorig jaar een kookgroep geprobeerd te starten van Turkse vrouwen met onze bewoners. Helaas is dat nog niet echt gelukt. (Wel organiseerde Pameijer afgelopen zomer met haar bewoners en met de moskee samen een straatfeest *-red.*)

Rob: Je geeft goed aan wat belangrijk is: dat als mensen met elkaar in contact komen en met elkaar kennis kunnen maken, dat er dan vooroordelen wegvallen en begrip kan ontstaan. En dat kwam daarnet ook in de werkwijze van Fatouch Chanaat terug.

Uitsluiting maakt ziek

Huub Beijers: Voor de pauze ging het over ziek worden omdat je voortdurend als 'ander' behandeld wordt. Aanleiding voor deze kritische dialoog zijn onder meer de cijfers die we kennen uit de epidemiologie, ⁶ dat het aantal Marokkaanse jongens uit de tweede generatie met een psychose ongeveer zes keer zo hoog ligt als bij autochtone leeftijdgenoten. Natuurlijk moeten we het over alle vormen van uitsluiting hebben, maar uitsluiting op grond van etniciteit, huidskleur of geloof maakt daar expliciet deel van uit. Ik heb wel eens het gevoel dat we daar niet aan willen, dat niet hardop willen zeggen. Voor mij is dat de strijdigheid, waar Richard Brons het over heeft. Het gaat er niet om het hebben van psychische problemen tot politiek probleem te reduceren. Het gaat er wel om de 'politieke aspecten' ervan onder ogen te zien en er iets mee te doen. Daarom organiseerden we in 2009 het symposium *Uitsluiting maakt ziek - Frantz Fanon Actueel*.

Richard Brons: Birsan Basar maakt in haar boek en film heel duidelijk waar de dubbele uitsluiting uit bestaat.⁷

Joop Kools (trainer): Ik heb een eigen bedrijfje, *de Ont-moeting*, en probeer in organisaties en ook maatschappelijk de dialoog te bevorderen, onder meer door hier in Utrecht de *Dag van de dialoog* mee te coördineren.⁸ We hebben het vanmiddag over identiteit maar het is wel een enorm containerbegrip geworden vind ik. Dat maakt het lastig om er goed over te praten. Je hebt aan de ene kant je eigen identiteit, je identiteitsontwikkeling en de worsteling ermee. Aan de andere kant heb je een opgeplakte identiteit, die vaak heel anders is, maar waar je je toch ook mee gaat vereenzelvigen. Dat leidt tot een hoop conflicten. Dat is niet zo simpel

op te lossen natuurlijk. Voor een deel is dat je eigen interne dialoog die je te voeren hebt. Op een kleinschalig niveau denk ik wel dat het helpt om met elkaar in gesprek te gaan en te proberen elkaar te begrijpen, ook al is voor sommige conflicten nauwelijks een gemeenschappelijke taal te vinden. Maar of dat maatschappelijk zoden aan de dijk zet? Je moet op een of andere manier een soort hefboom hebben.

Erwin Wieringa (coach): Ik heb in de hulpverlening geleerd dat *empathie* de enige hefboom is die werkt. Empathie is een strategie waarmee ik me kan verplaatsen in de ander. Dat zou centraal moeten staan in het onderwijs, in plaats van het eindeloos toetsen op intelligentie.

Moerad Riouech: Ik heb het al gezegd: een rolmodel werkt altijd goed. Ik zie meer in het begeleiden van Marokkaanse jongeren. Als je problemen signaleert, dat je dan een Marokkaanse jongere in kunt zetten die al iets heeft bereikt in zijn leven. Of ook geslaagde projecten van Marokkanen laten zien. Het kan van alles zijn: jongeren die een eigen bedrijf hebben, die afgestudeerd zijn; elkaar ervaringen vertellen en met elkaar delen.

⁶ Jean Paul Selten, *De Social Defeat-hypothese*, inaugurale rede, Maastricht, 2012 [<http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=26924>] Zie ook de zijtekst hiernaast.

⁷ Birsan Basar is een jonge vrouw van Turkse afkomst. Sinds zij weet dat ze autisme heeft, probeert zij met veel inzet autisme bespreekbaar te maken in met name Turkse kringen. Zij schreef twee boeken: *Ik wil niet meer onzichtbaar zijn*, Pica, 2010, en *De jungle van autisme*, 2013. De documentaire *Birsan* van Pauline van Tuyll en Karen Kuiper volgt deze moedige vrouw in haar huidige leven.

⁸ [www.utrechtindialoog.nl]

Schotten slopen

Iemand uit het publiek: Waar ik als hulpverleenster tegenaan loop zijn de contacten met zelforganisaties. Als het gaat over dagbesteding, activiteiten waar we met maatschappelijke steunsystemen naar op zoek zijn, dan zijn van de mensen die aan tafel zitten zwart wit gezegd alle 25 mensen blank. Hoe kunnen we meer met de zelforganisaties samenwerken?

Fatouch Chanaat: Die vraag heb ik al heel vaak voorbij zien komen! Dat is een ervaring die we vaak hebben gehad, instanties die werken vanuit vaste kaders: zo doe je de dingen, in die functie. Het blijkt heel moeilijk voor

In *Samir's Gym* * voert Sebastian Abdallah kickbokstrainer Samir op als rolmodel. De Gym trekt jongeren aan vanwege Samirs eigen achtergrond in het straatleven, zijn meesterschap in de vechtsport en zijn zorg en investering in de jongeren: 'ik wil er echt voor hen zijn; geef mij maar de gasten waarvan iedereen zegt, laat maar'.

Succeservaringen vormen de brandstof voor sociaal-emotionele ontwikkeling en het creëren van perspectief en hoop, schetst Abdallah. Weg van het slachtofferchap. Sport functioneert hier dus als een echte *niche* om zelfvertrouwen en eigenwaarde op te doen waarmee de samenleving getrotseerd kan worden. Abdallah analyseert de succeservaringen in de praktijk van de Amsterdamse jongerenwerker Samir aan de hand van Randall Collins' theorie over *Interaction Ritual Chains*. **

* Sebastian Abdallah, ‘Samir's Gym. De emotionele energie van succeservaringen in het jongerenwerk’, in: Justus Uitermark, Amy-Jane Gielen en Marcel Ham (red.) *Wat werkt nu werkelijk? Politiek en praktijk van sociale interventies*, Van Gennep, 2012.

** Randall Collins, *Interaction Ritual Chains*, Princeton University Press, 2004

de medewerkers om daaruit te stappen. Dat is ook wat ik telkens weer benoem: onbewust sluiten we mensen uit door te zeggen: ik wil wel maar wel binnen mijn kaders.

Als jij met mij samen wilt werken, dan vraag ik als eerste aan jou: ben jij bereid buiten jouw kaders te kijken, te denken en te werken? Als jij daar ja op zegt, dan gaan we kijken welke oplossing voor die groep of het individu nodig is. Dan maakt het niet uit waar je vandaan komt, dan krijg je maatwerk, een pakket dat past.

Rob van Dijk: Kun je vertellen hoe je als 'witte organisatie' met een zelforganisatie als Al Amal kunt samenwerken?

Fatouch: Een organisatie die gespecialiseerd is in de opvoeding van jongere kinderen, heeft gezegd: wij willen van jullie leren! Toen hebben wij gezegd, heel graag. We zijn nu met duo-coaching bezig, een opvoeddeskundige met een vertrouwenspersoon, gewoon een huisvrouw met goeie bagage die precies weet wat een gezin nodig heeft. De opvoedbegeleider staat daar voor open en zegt, ik wil van jou leren hoe jij dat doet; ook al ben ik de specialist, jij bent deskundig. Dat werkt heel erg goed. We zijn nu twee jaar verder en we worden nog steeds gevraagd om samen naar gezinnen te gaan. De organisatie huurt ons in, koopt ons in als dienst! We zijn gelijkwaardige partners. Ik wil van jou leren dus ik koop jouw expertise in. Onze mensen worden als volwaardige hulpverleners gezien.

Iemand uit het publiek: Ik ben werkzaam in de verslavingszorg en daar heb je natuurlijk precies het zelfde: dat mensen alleen worden gezien als hun ziekte of hun verslaving, terwijl de bredere achtergrond, de rol die ze hebben als vader, moeder, zoon of kind, buurman, dat blijft buiten beeld. En dan wordt het ook veel moeilijker voor de hulpverlener om zich te realiseren: ik had het ook kunnen zijn, het had mij ook kunnen overkomen. Als je zover bent om dat te beseffen is empathie een stuk dichterbij.

Saskia Matthee (kwartiermaken bij Pameijer): Gisteren sprak ik op een vrijwilligersmarkt met een opbouwwerker die zich bezighield met het plaatsen van vrijwilligers door heel de stad. Ik vertelde dat mijn cliënten het ook leuk vinden om vrijwilligerswerk te doen. Zei ze: 'met jullie soort mensen is dat wel lastig'. Toen dacht ik, wat hebben wij dan voor 'soort mensen'? Dus nu ga ik een plan schrijven om dat schot weg te halen. Bijvoorbeeld met behulp van een *Photovoice* groep. Dat maakt altijd heel veel los bij het publiek, dat zich bewust wordt van hun eigen rol in de uitsluiting.

Fatouch: Er is een groot verschil tussen wat wij op de werkvloer ervaren en wat directies willen van hun medewerkers. De medewerkers herkennen onze verhalen en zeggen, het klopt, zo zou het eigenlijk moeten. Maar als we met de directies praten verschuilen zij zich achter het beleid. Dus ik roep jullie op ook in je eigen organisatie kwartier te maken om de hele samenleving te kunnen veranderen.

De hefboom van Joop

Doortje Kal: Ik wil nog even terug komen op de hefboom waarnaar Joop Kools op zoek is: het individuele gesprek en maatschappelijk iets te weeg brengen, hoe verhoudt zich dat tot elkaar? In de tweede dialoog was dat ook aan de orde. Niet iedereen kan zich in iedereen verdiepen. Dus, hoe kan je bevorderen dat dit *structureel* gebeurt: dat mensen zich verbinden, mensen die sterker in hun schoenen staan aan mensen die minder sterk staan, niet om hen in die positie te laten, maar om hen te bemoedigen en mee te nemen in de wereld? Die daardoor ook een beetje een andere wereld wordt. Hoe kunnen we de ontmoeting tussen verschillen gemakkelijker maken, en zodoende voorkomen dat mensen in door angst ingegeven hokjes worden ingemetseld? Hoe kunnen we de empathie aanwakkeren van Erwin Wieringa, en van Adri Smaling aan wie ik het idee voor deze kritische dialogen ontleende, en de maatschappij een beetje minder angstig en uitsluitend doen zijn?

Huub Beijers: Wij proberen vanuit het Steunpunt wel een brug te slaan, bijvoorbeeld door die film te maken. We willen niet zozeer informatie geven aan de ander, maar zoals Fatouch Chanaat zegt: bescheiden zijn, niet gelijk met een boodschap komen. Eerst vragen wat er is. Wat ik heb geleerd bij het Steunpunt, maar ook bij het Basisberaad waar we tien jaar lang een project met Kaapverdianen hebben gedaan, is om bescheiden te zijn. Dat betekent ook het geld wat wij hadden op een bepaald moment naar de ander te brengen, dat vind ik echt belangrijk. Zo ben ik ook gaan samenwerken met Al Amal. Door iemand uit de kring van Al Amal bij mij aan te nemen en te zeggen, je werk doe je daar en niet bij ons. Dat vind ik een opdracht, om daarvoor ruimte te creëren. Toen ik hier naartoe ging fietste ik samen met Franklin en die werkt als ervaringsdeskundige in het lokale buurtteam in Overvecht. Hij zei, het probleem is hoe die buurtteams samengesteld zijn. Overvecht is een heel diverse wijk, maar de mensen die in mijn team zitten, sluiten op geen enkele manier aan bij de mensen die in die wijk wonen. Dus.. je moet, wil je de brug slaan, bijvoorbeeld naar zelforganisaties, in de eerste plaats bescheiden zijn. Ruimte creëren, buiten gebaande paden treden, dat wens ik veel managers toe. Dat ze af en toe hun tong afbijten, even de andere kant opkijken, want die ruimte moet nu gemaakt worden, bij die persoon, die organisatie, maar vooral binnen de gemeenschap die ik wil bereiken.

Frantz Fanon staat bekend als de filosoof die een gezicht gaf aan de verwoesting en vervreemding die de zwarte mens ervaart binnen de onderdrukkende structuren van een blanke, koloniale context. Hij was tijdens zijn hele leven in de positie van 'de ander'. Hij heeft dit geniaal aangegrepen om verbanden te zien tussen de maatschappelijke context en de ontwikkeling van het individu.

Het maatschappelijk klimaat kenmerkt zich voor veel migranten niet alleen door onbegrip, onverschilligheid en soms zelfs haat van de hen omringende samenleving, maar ook door ontkenning op allerlei niveaus. Ontkenning van de individuele en collectieve geschiedenissen, van de eigen taal en cultuur, van vaardigheden en diploma's, doorstane onderdrukking. Wat het des te moeilijker voor vele migranten maakt is dat ontkenning en uitsluiting plaatsvinden binnen een politieke en maatschappelijke context die deze zaken officieel juist veroordeelt. Mensen zijn bovendien soms onbewust bevooroordeeld en dat sijpelt door in hun handelen; het onbewuste karakter maakt de 'dader' niet aanspreekbaar, wat opnieuw een vorm van ontkenning is.

Michi Almer: Ik zit in de redactie van *Deviant*, we zijn samen met Huub bezig met een themanummer over cultuur en migratie. Het begin van deze middag vond ik heel indrukwekkend met jullie verhaal over wat je allemaal meemaakt met uitsluiting, met problemen om zeg maar de druk uit te houden van aan de ene kant 'moet je gewoon zijn' d.w.z. net als wij, aan de andere kant krijg je steeds mee dat wat je ook doet je nooit zult zijn als wij, de dikke witte Nederlander, en in de loop van de tijd dan worden de problemen erger en erger en dan komen we in de buurt van de GGz en de psychiatrie. En dan krijgen we te maken met een systeem dat zegt, je hebt iets, je hebt een ziekte. Een systeem dat niet vraagt naar je leven, wat je hebt meegemaakt, maar scoort op symptomen.

We moeten niet alleen durven de boekjes los te laten. We moeten er ook voor zorgen dat die boekjes veranderen. Psychiaters moeten leren wat uitsluiting doet met mensen, dat mensen daar letterlijk gek van kunnen worden.